

“EMPEDOKLES’İN ÖLÜMÜ”

HÖLDERLİN’İN İLK VE SON TRAGEDYASI

Prof. Dr. MELÂHAT ÖZGÜ

Öz bakımından klâsik, üslup bakımından romantik olan Friedrich Hölderlin (1770-1843), Alman şairleri arasında Goethe ile Schiller’in yanında yer alır. Hölderlin, Antik dünyayı Goethe ile Schiller gibi apollinisch (=açık bir duygululukla, suskunlukla) değil, *dionysisch* (=çoşkun bir vurgunlukla, romantik bir anlayışla) kavradı. Romantik bir şair olarak, o, yaşamı, sanat düzeyine yükseltmek istemiştir. Onun, halkçılığa olan eğilimi de gene romantiktir. Tübingen kentinde ilahiyat okurken, sonradan filozof olan Hegel ile Schelling’in arkadaşı idi. Hölderlin, hiç bir sıcaklığı olmayan Kant ile Fichte’nin felsefesini soğuk bulmuştu. Jena’da ve Frankfurt’da özel öğretmenlik yaptı. Şiirlerinde Diotima adıyla ölümsüzleştirdiği büyük bir aşk yaşadı. Antik konuları şiirleştirdi. Sevgi, dostluk ve özgürlük gibi soyut kavramlara övgüler dizdi. O, bu övgüleri ve “*Hyperion*” adı altında, mektup biçiminde yazdığı romanı ile tanındı.¹ Hepsinde ses uyumu içinde Yunan güzelliği ve Alman içliliği olgun bir biçimde birleşmiştir.

Hölderlin, Frankfurt’da büyük bir çaba ile “*Hyperion*” adlı romanını yazarken, onu, daha büyük bir konu ilgilendirmeye başlamıştı. Bunun için de işte romanını bir an önce bitirmeye çalıştı. Romanında veremediklerini, düzyazı ile söyleyemediklerini o, şimdi, yeni bir konu ile, yeni bir biçim içinde verebilecekti: İçindeki acıları, seslenişleri, doğrudan doğruya söyleyebilecek, iç yaşamını söyletecekti. Bu yeni konunun yeni biçimi de *tragedya* olacaktı. Hölderlin, hiç *tragedya* yazmamıştı. Bu da onun ilk *tragedyası* olacaktı; yorgun ve hasta idi. Bunun için de düşünceli idi; acaba, dileği gerçekleşebilecek, ilk ve son *tragedyasını* yazabilecek miydi? Bunun, esirgenmesinden, ölümün kendisine böyle bir *tragedyayı* tamamlandırmamasından korkuyordu. Korku içinde Tanrılara yalvardı:

¹ Dilimize Melâhat Togar çevirmiştir: M. E. B. Dünya Edebiyatından Tercümeleer, Alman Klâsikleri: 6, iki cilt, 2. basılış İstanbul 1965.

*“Bir yaz daha bağışlayın bana siz ey güçlüler!
Bir güz daha bağışlayın bana ki, olgun ezgimi verebileyim.
O zaman işte yüreğim tatlı oyunlara doyabilir,
Ben de daha istekli ölebilirim!*

*Yaşarken hep tedirgin oldu yüreğim;
Aşağıda, yeraltı ülkesinde de durmayacaktır.
İçimde, kutsallığını bulan şiir,
olgunlaştı artık...*

*Ey gölgeler ülkesinin sessizliği, sana
o zaman işte hoş geldin der ve sevinirim.
Sazımın oyunları beni çekmesin hemen aşağıya;
Bir kez olsun hiç değilse yaşatsın beni Tanrılar gibi.*

Budur isteğim!”²

Ama işte “Kader Tanrıçaları” onun bu yakarışını duymadılar. Hölderlin’i “Empedokles” adlı tragedyasını tamamlayamadan yeraltı ülkesine çektiler. Günün karışık dünyasında, şiir havasının sessizliği içinde, esinlerini izleyen şairin sazını kırdılar.

Hölderlin, *Empedokles* planını, son yıllarında, Frankfurt’da bulunduğu sıralarda kurdu. Ama, bir tragedyaya yazmak isteği ona çok daha önce gelmişti. Daha, Thüringen ormanları arasında bir kent olan Waltershausen’de iken, *Sokrates’in Ölümü*’nü canlandırmayı düşünmüştü. Ne var ki, bu konu, onu öylesine pek sarmadı.³ Ancak Frankfurt’da buldu o, konusunu: günlerini saymaktan yorgun bir halde, dünya ruhunu sezerek, yürekli bir yaşam isteği içinde kendisini Etna yanar dağının alevlerine atan büyük Sicilyalı Empedokles’in yaşamında buldu. Hölderlin, Empedokles’in ruhunda kendisini gördü. Empedokles’in kaderinde o, yaşamını, özlemine, duygusunu sezdi. Empedokles ile, kendisine büyük bir imge verilmişti: söylemek istediklerini, Empedokles’e söyletebilecekti. Hemen konuyu işlemeğe koyuldu. 1797 yılının temmuz ayında da şunu bildirdi:

“Beni çok ilgilendirmiş olan bu konunun ayrıntılı planından bir tragedyaya yaptım.”⁴

Bu plan eldedir. Hölderlin, tragedyasının en önemli yerlerinde planından ayrılmıştır. Böyle olduğu halde, Frankfurt’da ve Hamburg’da kal-

2 “An die Parzen” (= Kader Tanrıçalarına) adlı şiiri (övgü).

3 Annesine yazdığı 10 Ekim 1794 tarihli mektup.

4 Kardeşi Karl’a Frankfurt’tan yazdığı mektup.

dığı sürelerde plan üzerinde çokça uğraşmıştır. Schiller'e yazdığı bir mektupta da şöyle der:

*“Benimsemek istediğim tonu, tam, doğal, trajik biçimde başarabileceğimi sandım ve bir tragedyaya yazmak için yüreklilik gösterdim; bunu denemek için de zamanımın büyük bir kısmını harcadım”.*⁵

Empedokles kimdir?

Empedokles, tarihte V. yüzyılda yaşamıştır. Agrigentumlu⁶ arayan bir düşünür ve düşünen bir arayıcıdır; fizikçidir, hekimdir, büyücüdür, Faust tipidir; fazla olarak da bir rahiptir; uzağı görür, mucizeler yaratır. Eski Yunanlılar onu son yıllarında çok sevmişler, çok övmüşler. Bir çoğu da ona düşman gözüyle bakmış, ondaki büyük insanların kişiliğini anlayamamıştır. İçinden gelen bir görev duygusuyla o, hep öğretmek, yönetmek, yardım etmek, desteklemek istemiş, aynı zamanda da var olanı eleştirerek varlıklara karşı çıkmış, arı bir Tanrılar öğretisi, yaşam bilgeliği, yeni bir felsefe getirmek istemiştir. Empedokles'in felsefesi: dünyasal-Tanrısal bir felsefedir. İçinde gelişler ve gidişler, oluşlar ve bitişler birbirine karışır. Canlı varlıkların, yalın olanlardan yüksek olanlara gelişmesini, aynı zamanda da ruh dolaşımını öğretir. O, her şeyin kökünü dört öğede: toprak, su, hava ve ateşte görür, evrenin ana güçlerini de sevgi ile nefrette bulur. Bunlar, eylemi sağlayan güçlerdir ve bir temel üzerindedirler; çözülmeleri, ayrılmaları ve gene birleşmeleri, devinimli dünyamızı yaratırlar. Böylesine yalın bir felsefe, Hölderlin'in pantheizmine uyuyordu. Empedokles, Hölderlin gibi hep kurtarmak isteyen bir mizaçtı, yalnız ondan çok daha güçlü, kendine çok daha güvenli ve kendini çok daha beğenmiştir. Kaynaklarında o, kendisini şöyle tanıttirmiştir:

*“Ben, aranızda, ölümlü olarak ölümsüz Tanrı gibi dolaşıyorum. Beni her yerde, bir böylesi olarak karşılıyorlar, başıma da çiçeklerden taç örüyorlar. Parlak kentlere ayak bastığımda ise, erkek ve kadınlar bana tapıyorlar. Ardımdan, binlerce kişi geliyor ve benden kurtaracak yolun nerede olduğunu, ağır hastalıkların derin yaralar açtığı acılardan kurtulma çarelerini, kehanetleri öğrenmek istiyorlar.”*⁷

5 Eylül 1799 tarihli mektup.

6 Agrigentum: Sicilya, Sicilyalı Yunanlılardandır Empedokles.

7 “Temizlikler” (= Reinigungen) adlı eserinden. Bkz. Walter Kranz: “Vorsokratistische Denker” (= Sokrat'tan önceki Düşünürler) Zürich / Berlin 1964 Weidmannsche Buchhandlung, S. 125.

Ama sonunda, her nedense Empedokles'e karşı olan sevgi ve saygı tükenir. Halk, onu ülkesinden kovar. O da kendisini, halkına gerçekten bir Tanrı olduğuna inandırmak için, Etna yanar dağının alevleri içine atar. Söylentilere göre, yanar dağı, onun sandallarını (ayakkabılarını) geriye püskürtmüş.

Bu konu, Hölderlin'i çok ilgilendirir.⁸ Bir insanın, ölüm biçimini kendisinin seçmesi, onu hayran bırakır. Bunun için de işte o, bu konuyu "*Der Tod des Empedokles*" (= Empedokles'in Ölümü) başlığı altında işler. Ama o, kahramanını, onun bir Tanrı olduğuna inandırmak için değil, onu doğa ile birleştirmek için yanar dağının alevlerine atar. Hölderlin'i bu konuya çeken, bu pantheist düşüncedir. Şairin bu düşünceye karşı olan güçlü özlemini verir.

Hölderlin, Empedokles'in kendisidir: Tanrılar isteğiyle o, bir şair, bir kâhin olmuştur. İnsanların tek yanlı oluşlarından, kişilerin eksik yanlarından acı duyar, yalnızlık içinde yaşamını canlandırmak, uyumsuzlukları gidermek için çaba gösterir, bu çabalar da yaşamını zehirler:

*"Yaşamı arıyorsun sen, yaşamı arıyorsun,
yeryüzü derinliklerinden de sana Tanrısal bir ateş püskürüyor,
aydınlatıyor dört bir yanını. Sen de tüyler ürperten isteğinle
arıyorsun kendini Etna'nın alevlerine.*

*Şarabın içinde eriyor Kıralıçanın yürekliliği.
Ey şair, olmasaydı bu iç zenginliğin senin,
taşan kadehini o hiç sana
bağışlar mıydı?*

*Sen ise benim için, bu dünya egemenliği gibi kutsalsın!
Ey, ezilen, öldürülen insan!
Gelmek isterdim ardından, inmek isterdim derinlere
eğer aşk geri tutmasaydı benim gibi bir yeğidi!"⁹*

Hölderlin'in şiirlerindeki bu "ölüm düşüncesi" Empedokles'in, kendisini istekle alevler içine atması, ona bir mit (mythos) saydamlığı vermiştir. Ölüm düşüncesinden korkmamalı insan.

Hölderlin'in "*Empedokles'in Ölümü*" adlı tragedyası, 1798-1800 yılları arasında, son perdesine değin bitmiş gibiydi¹⁰. Son perde, bütün

⁸ Hölderlin'in kullandığı kaynaklarla karşılaştırmak için bkz. Anni Meetz: "Zu Hölderlins Quellen für den "Empedokles"" (Euphorion 1956, Bd. 50. Heft 4, S. 388-404).

⁹ "Empedokles" adlı şiiri.

¹⁰ Hamburg'dan arkadaşı Neuffer'e 4 Haziran 1799 tarihinde yazdığı mektup.

dramı tam anlamıyla yükseltecekti. Final, mutlaka, gökyüzü ile yeryüzü ve insanı büyük bir tragedyaya götürecekti. Öyle bir tragedya olacaktı ki bu, acılar, kahramanın ölümünde, güçlü kürelerin uyumunda yaşam ritminin sonsuzluğunda eriyecek, olumsuzluklar, insan bilincinin sınırlılığı, evren bilincinin olgunluğunda çözülecek, eksiklikler, bu bilincin özgürlüğünde tamamlanacaktı.

Dramda her şey, en arı bir biçimde, özgür insanın tragedyasına bir hazırlıktır. Hemen hemen her sahnede, kitle gürültüsü, kişisel acıların tedirginlikleri var. Ölüm, sanki insan doğasına aykırı bir şey. Ölüme karşı çıkılır ama, sonunda bu karşı çıkış, yavaş yavaş yatıştır. Önce Empedokles'de, sonra Pausanias'da ve halkta, sonunda da seyircide... Kutsal bir korkulukta olduğu gibi, insanın içine derin bir sessizlik çöker. Büyük, hiç görünmedik bir olayın görünmesi beklenir sanki... Güneş batmıştır. Empedokles, dağın tepesinde yapayalnızdır. Dünya, ayakları altında ve gölgede.. Boyunun bosunun çizgileri, gökyüzünde, sessizlik içinde belirir. Bu sessizlik içinde sanki herkesi ve her şeyi seven yüreğinin sıcaklığı duyulmaktadır.. Hava kararır, gece basar. Etna yanar dağı, alevlerini gökyüzüne doğru püskürtür. Ay, karanlık bulut kümeleri üstünde yükselir. Havanın gizemli esintisi, bu yalnız adamı içine alır. Korkunç bir olay: Ruhların en korkuncu ile, "ölümle" konuşur Empedokles, ona içinin güçlü diliyle cevap verir, sonra da istikle bu büyük "ölüm"ün kucağına atılır ve:

"Ölümden parlamıyor mu bana yaşam sonunda" der.¹¹

Sanki Hölderlin, bütün şiir gücünü, dramın doruğu olan bu "son" için toplamak istemiştir. Ama, bunda geç kalmıştır.

Bu "son" olmadan da tragedyanın bu iki perdesi, sanatının üstünlüğünü gösterir. Kültür tarihçisi ve filozof Wilhelm Dilthey, bu dramı şöyle açıklar:

"Tragedyanın yarım kalmış parçaları ele alındığında, Shakespeare'de dış zenginliğiyle gelişen eylemler düşünülmemeli. Lessing'in, Schiller'in kuralları ve sanat biçimleri unutulmalı. Onların ölçüleriyle yargılayanlar, Hölderlin'in bu dramını, hiç kuşkusuz dramatik bulmayacaklardır."¹²

11 "Empedokles" II, 5 (Friedrich Hölderlin Werke / Briefe / Dokumente, Winkler, Weltliteratur, München 1963, S. 439.

12 Wilhelm Dilthey: "Das Erlebnis und die Dichtung" 10. Aufl. 1929. Leipzig. Berlin, Teubner Verlag, S. 415.

Hölderlin, bu “*Empedokles*” tragedyasıyla, bilinen klâsik dramların üstünde ya da altında değil, yanında yer alır. Ama, onun bu tragedyası, onlardan çok daha özel ve çok daha kişiseldir. Hölderlin bu yapıtıyla, sanat alanında bir amaca ulaşmak, dinsel tragedyayı antik Yunan ile yenilemek istemiştir. Hayal gücünün üstün geldiği romantik yüzyılda, bu yüzyılın Tanrı ile insan arasındaki uyumsuzluğu, insan ile dünya, arasındaki çatışmaları, insanın varlığını, dramatik bir biçimde göstermeği düşünmüştür. Onun bu tragedyası, yaşamının, görüşlerinin doğuşunu verecek, derinleri biçimlendirecek, insanın içindeki sessiz savaşları, uğraşları, ruh ve düşünce ile yoğuracak, dolgun sözlerle, devinimli eylemle şiir güzelliği içinde verecekti. Onun “*Empedokles*”i, yalnız bir insan kaderini değil, her şeyin bütünlüğünü canlı olarak büyük bir imge ile gösterecek, onun içte acı çeken varlığını, yüksek, yalın ritimler, derin ağırbaşlı, kutsal ezgilerle çözecek, duyan ruhların duyguları içinde barıştıracaktı.

Hölderlin’in yaratmak istediği bu tragedya, o güne dek hiç erişilmemiş, belki de hiç erişilmeyecekti: biçimde olgunluk, incelik, saydamlık, dizelerde gerçek bir müzik; sözlerde yalınlık, açıklık. Arka plan güzel, gizemli ve renkli. Her şey, konu ve ana düşüncenin büyüklüğüne ve derinliğine işlenmiş şair ruhunun hakikatına, güvenine uymakta idi. Bu tragedya, insan olmanın acısını duyarak, yüksek ve olgun deyimini bulacaktı. İşlenen konu ile yürütülen plan karşılaştırıldığında, Hölderlin’in alışlagelen, geleneksel, zengin, devinimli, karışık eylemden gitgide uzaklaştığı, düzlüğe doğru yürüdüğü ve derinlere daldığı, böylelikle de konuyu daha da derinleştirdiği, hatta soylulaştırdığı görülür ki, bu da ana düşünceye uymuştur. Hölderlin’in Yunan yapıtlarında övdüğü: “büyük ustalık” onun bu tragedyasında açıkça görülür.

Tragedyanın Konusu: Tanrı ve insandır. Arka planı: Dünyadır. Agrigentum topraklarının havası var bu dünyada. Başlangıçta, dramatik düğümün içliliğini ve genel anlamını, konuşan kişilerle iççe karışan sesler örtmektedir. Ama, dış zenginlik gitgide azalınca, karışıklık da giderilir. O zaman işte ana çizgiler, tam olarak belirmeğe başlar. Hepsi biraraya gelir ve uyumu sağlar. Böylelikle romantiklerin istedikleri “gerçek sanat” eseri olarak övdükleri nitelikler ortaya çıkar: Alman romantizminin şair ve yazarları şöyle diyorlardı:

“Her yanı kesin, sınırlı, ama, sınırlar içinde gene de sınırsız olacak ve bitip tükenmek bilmeyecek; kendisine tamamiyle sadık, her yerde eşit, ama gene de kendi üstünde yüce olacak!”¹³

13 Friedrich Schlegel: “Athenäums-Fragmente” (Kritische Schriften) Carl Hanser Verlag, München, hrsg. von Wolfriedrich Rasch. S. 58.

Ama, bu yalınlaşma, yalnız dahice yürütülen sanat ilkesi ile olmuyordu. Burada daha çok Hölderlin'in kişiliği rol oynuyor, kendisine renkli imajlar vermek, değişik ve ilginç olanı biçimlendirmek aykırı geliyordu. O, bütün varlığıyla daha çok yalın ritme doğru yürüdü. Hölderlin, isteseydi de, Shakespeare ya da Goethe gibi, yaşamı, bir çerçeve sahnesinden şaşarak gözlüyemiyeycekti. Uyumsuz zenginlik onu tedirgin ediyor, yabancı bir karmakarışıklık korkutuyordu. Müzik duygusu ile sanat içtepisi, içte oluşan etkiler, edebiyat diline dökülmeden önce yatıştırılmak, düzenlenmek ve açıklanmak gerektiğini söyler. Görülen ve duyulanlar, bilinç düzeyinde birleşince ancak, en derinde olan üste çıkıp biçim alınca rahatlayabiliyordu. Hölderlin için bu özeldi. Onun bu özelliğini "yanlıştır" diyerek yermek istemek, kulenin yüksek, sarayın büyük, taşın ağır, billurun da duru oluşuna "yanlıştır" diyerek yermek istemek gibi bir şey olur. Onun bu özelliğini "anlamak" gerekir. Hölderlin'in bu tarz yaratıcılığı için çok haksız yargılar verilmiştir. Onun bu yaratıcı özelliği anlaşılmamış, ancak Goethe ile Schiller'den ayrıldığı noktalara bakılmış, daha da kötüsü, onu eleştirenler, ona, hep kendi kişiliklerinden bakmışlardır. Bu tarz bakış oranında da Hölderlin'e haksızlık etmişlerdir; çünkü, o, eşsiz bir sanatçı olarak, kendi esininin kutsal sınırları içinde kalmıştı. Kendisine güvenerek konusunu, sanat alanındaki yeteneğine göre seçmiş ve biçimlendirmiştir.

Öyunun Özü

I. PERDE: Dram, hafif, ince bir akortla başlar:

"Bu, onun bahçesidir! Şurada, gizemli karanlıkta, pınarın fışkırdığı yerde duruyordu o, geçenlerde ben, önünden geçerken - Sen onu hiç görmedin mi? (I, 1)

Empedokles'i hayranlıkla seven Başrahibin kızı Panthea'nın bu sözleriyle, gözlerimizin önünde Empedokles'in hayali, güçlü olarak canlanır ve çekici güzelliği içinde yükselir. Aynı zamanda da ilk acı haberini sezdirir. Bu haberle, tragedyada çatışma başlamış olur. Panthea'nın anlayan sevgisi, bu büyük adamın derinliğini ve güzelliğini, güçlü ahlakını açıkladığı halde, Başrahip, gene de onun zayıf yanlarını bulmuştur. Bunları ortaya koyarak yargılar. Onun bu zayıf yanlarından faydalanır bile. Başrahip, yüksek hakikatların habercisi değil, bu hakikatların gizleyicisi, saklayıcısı, bilgi ve ruh mülklerinin zenginliğini göstermek istemiyen kiskanç bir "hazine bekçisi"dir. Halka, güzellik, eğitim ve düzenleyici, iyileştirici araçlar vermek isteyen, yüreğindeki birikimleri halkın önüne dökmeğe çalışan, kendisini bu iş için dünyaya gelmiş sayan Tanrı Kulu Empedokles'e öfke ile hayin hayin bakar. Halk ise Başrahipten korkar; Empedokles'i sever ve ona tapar.

Empedokles yalnızdır. Onun bir felsefesi vardır. Felsefesinin anahtarını Hölderlin “*Grund zum Empedokles Fragment*” (= Empedokles Kalıntı’sının Temeli) adlı yazısında¹⁴ vermiştir: Empedokles, ruhunu “nesnel” (objektif) olana, kendi kendini tamamiyle unutturan, kendisini tamamlattıran, Tanrı bütünlüğüne vermiş, organik yasalar içine çekilmiştir. “Evren bütünlüğünü, uyumlu yaşamını beraberce yaşayan duygulu, kendini unutmada, o, birdenbire, ürperti ile, kendisini gene organik bağlar içindeki benliğinin sınırlı çalışmasının başında görür. Arı duyuşu, büyük anların tepkisinde bu Ben’lik bilinci, öylesine güçlü öylesine yoğundur ki, daha önce kendisini Tanrı ile bir duyması, buna bağlı olarak da yetkinlik duygusu tamamiyle söner, hattâ aşırı gitme ve suç olarak gözükür. Tanrısal olan, bütün ve bir olanla, duygu ile birleştirilince, güçlü “benlik bilinci” nin çalışması karşısına da güçlü bir karşıt olarak çıkar ve işte o zaman “kavranılmaz olan” kavranılır. Empedokles, kendisini Tanrı’ya verdiğinde, evrenin sonsuz gücünü kendisinde duymuştu. Bu Tanrı yakınlığı, ona sonsuz bir mutluluk yaşattı. Bu bir “kendini aldatma”, bir vecd durumu idi.¹⁵ Şimdi ise bilinçli olarak, yoğun çabalarken ayrılır: Tanrıdan ayrılır ve onu gözlemlemeğe başlar. Bu durumda da ondan tamamiyle ayrılır. Yalnız ne var ki, yalnızlığı içinde benliğinin güçsüzlüğünü, hiçliğini, kendisinin Tanrıya benzemediğini ve eksikliğini duyar. Bu da onu yıkar ve yakındırır. Yakınırken de bunun Tanrı cezası olduğunu, kendisine çokça değer verdiğini, aşırı gittiğini anlar. Onun için de şimdi, birbirine karşıt iki soru çatışır:

1. Kendisini Tanrı’ya veren insan, insan olduğunu tamamiyle unutup, yalnızca Tanrısal mutluluk içinde mi yaşamalı?
2. İnsan olarak kişiliğinin ezici hiçliğini duyup Tanrıya benzemediğini mi anlamalı?

Bu iki anlayış, yavaş yavaş uzlaşır. Bu uzlaşmada da, insanın iç gücü, bilincinin çalışmasıyla artar. Hölderlin “*Empedokles Kalıntısı’nın Temeli*” adlı yazısında, mânevi alanda her türlü ilerlemelerin, içgücü artışının, sanatın ve insanlığın en yüksek duygu anılarının temelini vermiştir. Kendi iç çalışmasını da o, böylece açıklamış oluyor. İnsan, kendi bilinciyle yitirdiklerini gene bulur; çünkü önceleri, yalnız duygu ile erişmişti o, bu uyuma: Sonsuzla, bir olanla, Tanrı ile uyumlu olmağa.

¹⁴ Hölderlins Werke / Briefe / Dokumente, Winkler Verlag, München 1969. S. 544-557.

¹⁵ Benno von Wiese : “Die deutsche Tragödie von Lessing bis Hebbel” Hamburg 1967, Hoffmann und Campe, 7. Aufl. II. Teil, S. 355.

Özlemlî çabası ile yorulmak nedir bilmeden, nereye varacağını görmeden yürümüş, evren bilinci ile kendi bilincini genişletmiştir. Korkunç bir hiçlik duygusu içinde yitirdiğini sandığı en yüksek hayranlık ve mutluluk durumu, bilincinden silinmiştir. O, şimdi işte en yüksek olanı yaşar:

“Duygu, belki, bir insanın bilebileceği en yüksek şeydir; çünkü şimdi ki uyum, onu, daha önceki ters arı ilişki ile uyarır.

O da, kendisiyle doğayı iki kat duyar, aralarındaki bağ da sonsuz olur.”¹⁶

Ve işte bu yeni, onu mutlu kılan uyum, evren yaşamı ile uyumunu bir daha yitiremez; çünkü artık eylemsiz (passif) alışa ve duyuşa dayanmaz. O, bunu, şimdi kendi gücü ile kazanmış, yorularak, caba ile öz varlığını genişletmiştir. Evrenin güzelliğini, hakikat ve bilgi olarak kazanmıştır. Kendisini bütüne, bilinçli olarak vermiştir. Şimdi de artık kendisinden, kendi içinden, evren varlığının gerçeğini ve güzelliğini konuşturabilir, eserlerinde de biçimini verebilir: Empedokles, bir sanatçıdır. Onun için bu doruk anı, aynı zamanda, çabasının ve varlığının gerçekleşmesi, açıklanmasıdır. Sancılar kesildikten, kıvranmalar bittikten sonra, çocuk doğar. Çocuk, sanat yapıtıdır. Yapıt da burada “ölüm”dür, sanatlı bir “ölüm”.

Dramın özü, Empedokles'in içindeki ve dışındaki bu karşıtların uzlaşımındadır. Pantheas ile Başrahabin gözleriyle bakıldığında, Empedokles, kaderinin gücü altında eğik görülür. Çok yükseklerden aşağıya düşmüş bir insan gibi o, sanki karanlık bir köşede durur. Tanrı ondan yüz çevirmiş, gece sanki umuzlarına çökmüş gibidir. Gün doğuncaya dek de, o, böyle kalır. Ama ortalık aydınlandığında, açık hava içinden seslenir, her şeyi yeni görüyormuş gibi olur. Çok iyi tanıdığı ağaçları, pınarları selâmlar. Gençliğinden bu yana, çok iyi bildiği doğayı, yavaş yavaş anılar gibi olur: ama, gene de kendi ile doğa arada bir yabancılık kalır:

*“İçimde, sizler, ey yaşamın kaynakları,
akardınız bir zamanlar, dünya derinliklerinden gelerek
ve birleştirdiniz. Susayanlar da gelirlerdi hep bana—
Kurudum şimdi işte, ölümler de beni gördüklerinde
sevinmiyorlar artık—Yalnız mıyım?
Burada, yükseklerde, güpegündüz, gece midir?”*

16 Hölderlins Werke / Briefe / Dokumente. Winkler Ausg. S. 548.

*Ne yazık! Ölümlü bir gözün gördüğü yükseği
göremez oldu artık. Elleriyle dokuna dokuna dolaşiyor.
Neredesiniz sizler, ey Tanrılarım? Eyvah!
Beni bir dilenci gibi bırakıverdiniz.”(I,3)*

Empedokles'in Tanrı mutluluğu anlarında, çöşkunluk içinde söylediği bu sözler, artık anlaşılmaz olur; anlarında büyük bir suç gibi canlanır. Bunun için de kendisinden yakınır. Empedokles, acaba, Tanrıların kendi içinde yaşadığına inanmış mıdır? Kendisini, ölümsüz Tanrıya adayabileceğine inanmış mıdır? Yoksa Tanrı ruhu ile insan ruhunu mu karıştırmaktadır. Nasıl oluyor da o, Tanrılarının büyüklüğünü ve insanların küçüklüğünü unuttur? Bu yıkıcı bitkinlik duygusu neden şimdi? Bu kendini bilme erinçliği neden Tanrılarının verdiği bir ceza oluyor? Ceza ise, bu cezadan o, nasıl kurtulacaktır? Hiç bir kurtuluş yok mudur Empedokles için?.. Hiç bir kurtuluş yoktur; çünkü kurtuluş yollarının hiç biri, yeteri ölçüde bu suçu bağışlayabilecek kadar büyük değildir. Böylesine içini kemiriş ve yıkılış durumunda Empedokles, kendisini kargılar (kendisine lânet eder):

*“Hiç bir yerde oç alacak biri yok mudur?
Alay ile kargıyı şimdi ben mi içimde duyacağım?
Delphi'nin tacını,
benden iyisi koparamazdı onun başından;
kıvırcık saçlarını da benden iyisi yolamazdı
kel kâhine yakışircasına!..” (I, 3)*

Doruğun doruğunda, ne yapacağını şaşırılmış olan Empedokles'e dostu ve öğrencisi Pausanias görünür. Onun, kendisine Tanrı kutsallığının verildiğini bilen sarsılmaz inancı, öğretmenine olan saygısı ve dostuna olan sevgisi, Empedokles'de sönmüş olan mutluluğunun Tanrısal olana karşı duyduğu büyüklüğünün, içtenliğinin ve her şeyi yaratan doğaya olan iç ilişkisinin anılarını yeniden canlandırır. Suç olarak görünen şey, aynı zamanda da alınyazısıdır onun. Empedokles, şimdi bunu anlar:

*“Bana, insanlar değildi öğreten”
özleyen yüreğim ölümsüz olanı bulamayınca
çıkтым ölümsüzlere karşı. Bitkinin sana bağlandığı gibi,
kendimi, inançlı bir istekle, uzun süre
körükörüne sana verdim..” (I, 4)*

Pausanias ile konuşmasında, Empedokles'in içindeki savaşın dalgaları bir yükselir, bir alçalır ama, sonunda mutsuzluğa dökülür:

*“Ah, inan bana, dünyaya gelmeseydim
keşke hiç!” (I, 4)*

İşte Empedokles'in zayıf yanı buradadır. Onun bu yanından da Başrahip Hermokrates faydalanmasını bilmiştir. Hep de Agrigentum'un Arkhon'u Kritias ve halk ile birlikte görünür o. Empedokles'in acı acı kendisini suçlayarak ortaya döktükleri, Başrahabin ağzında sıradan bir günah olur. Onun yürek acısı, halkın ve rahibin anlayışında bayağı bir suç olur. Bunun için de işte Başrahabin onu aforoz edışı, kendine ve halkına uygun bir davranıştır. Bununla da alçaklığın son kertesine erişmiştir. Öte yandan da Empedokles'in içinde şimdiden bir yükselme başlar. Bunu henüz daha kendisi bile sezmiş değildir. Düşmaniyle yaptığı tartışmada, büyüklüğünün bilincine varır. İçinde uyanan bu inançla o, Başrahabin sözüne boyun eğer. Kendisine bağlanmış olanları: Panthea'yı ve kölelerini düşünerek, onlar için üzülererek Empedokles, yurdundan çıkar. Kaderini ancak Empedokles'de gören Pausanias da onunla birlikte yola koyulur. Başrahip, ona iyi yolculuklar bile dilemez. Panthea, sevgilisini aramaktadır. Onun, Empedokles'e karşı olan arı sevgisi, halkta, bu büyük adama karşı duydukları eski sevgiyi gene alevlendirir.

II. PERDE: Empedokles'i Etna yanar dağı üzerinde gösterir. Çığın bu en büyük insanoglunda, insanlığın eksik yanlarının tamamlanması gerekiyordu önce.. Kargının etkileri, insanların uzak duruşları, içacısı, köylülerin kaba davranışları, Empedokles'i İsa'ya benzeyen acılı tipte gösterecekti. Bu taslaktan yalnız kısa bir sahne işlenmiştir. Bütün bu acılar içinden Empedokles'in kişiliği gitgide daha çok büyümüş, o, insan zaaflarını, insan acılarını yenerek kendisine bir kurtuluş yolu bulmuştur: var olan biçimlerin sınırlarından yavaş yavaş çıkmış, bilinçli olarak, daha büyük ve daha özgür olarak kendisini sonsuz doğanın acıyı küçümseyen yaşam biçimlerine vermiştir. İşte burada, ana toprağın derinlerinden fişkırان arı kaynaktan bir yudum alırken, kendisinde, gene doğa ile bir olmanın mutluluğunu duyar. Mutlu bir birleşme ile gene içinde, dünya ruhunu sezer. Ruhu gene Tanrı sessizliği içine gömülür. Korku ve umut, acı ve çaba içinde söner. Umut için de artık yer kalmaz; çünkü yaşamı tamamlanmıştır. Küçük, koşullu Ben'ini unutarak, o, doğaya döner. Yeni, mutlu kardeşliğin artık hiç bozulmaması için şimdi yapacak tek şey kalmıştır: Empedokles, sınırlı bilincini, ölümlü Ben'ini gönüllü olarak ölüme atmakla, isteyerek seve seve evren bilincine ve Tanrısal evren yaşamına vermekle kapatır.—O andan bu yana da Empedokles, tek başına ve koşullu olanların üstünde, kendi kendine yeterli, büyük bir kişidir.

Daha önce, de, karanlık Ben'inde, özgür, güçlü duyan ruhunun karışıklığı, birdenbire belirdiği gibi, şimdi de gene birdenbire, bir

iyileşme görülür. Hölderlin, bu dramı üzerinde daha çok çalışabilmiş olsaydı, bu büyük anın belirtisi, belki de, böylesine çetin olmayacaktı. Ama, felâket olarak mutlaka gelecekti. Empedokles'in ruhu, dış acılara karşı, bilincini, gururla çalışarak, kendisini, hiç durmadan yükseltmiştir. Şimdi de bu yükselme doruğuna erdiğinden, o, dünyayı birdenbire ayakları altında görür; dünya da ona uzaklara baktırır.

Bundan sonraki sahneler: Pausanias ve pişman olan halkın zorlanmış olduğu anı belirten sahne ile hiç de pişmanlık duymayan Başrahip ile olan sahneler, dramatik eylemi uzatmaz. — Bu sahneler, Pantea'nın, dramın başlangıcında tanınmış olduğu Empedokles'i gösterir: *Hiç bir şey gereksemeden, Tanrı sessizliğinde dolaşan kendi öz dünyasında* bu dünyayı başkalarına tanıttıran ve ona, sevgi ya da nefretle bağlanmamaları için zorlar; kiral tacını da gülerek ellerine geri verir. Karşı bağış olarak, onlara ancak, kendi iç yaşamının kutsal hakikatını, yüksek özgürlük öğretimini bırakır:

*Kalıtımla aldıklarımızı, kazandıklarımızı,
atalarınızın ağızlarından duyduklarımızı, öğrendiklerinizi,
yasaları, töreleri, eski Tanrı adlarını
hiç çekinmeden unutun ve gözlerinizi,
yeni doğmuşlar gibi kaldırın Tanrısal doğaya! (II, 4)*

Yaşamını seven Başrahip, savı yitirmişti. Güçlü benlik duygusu, başkalarının benlik duygusunda ve gelişen düşüncenin büyüklüğünde parçalanır. Yaşamına, evren uğruna kıymakla Empedokles, içindeki güçlü evren yaşantısı ölmezlik kazanır.

Dost ve düşmanı kendinden uzaklaştırdıktan sonra, Empedokles, isteyerek bulunduğu yalnızlığı içinde, büyük olarak, kendi ile evrenle uzlaşmış olarak dağın tepesinde. Daha önceki karanlık sezisleri, şimdi derinlemesine anlayış olmuştur. Dünyanın ve varlığının gizemi çözülür. Hiç bir suç ya da ceza duygusu altında ezilmemektedir artık. "İnsanlık" cinsinden kavramlar, kendisine, çok daha derin bir bildiride aydınlanır:

*"Neler oluyor içimde? Bir de şaşıp duruyorum.
Sanki yaşama yeniden başlıyorum, öylesine değişik her şey!
Ancak şimdi benim, ben — ve işte bunun için,
ey başıboş gezen, arı erinçlikte,
seni sık sık, böylesine bir özlem yakalardı.
Bunun için de işte yaşam,*

*yenenin sevinçlerini tek bir eylemde bulasın diye mi
sana böylesine kolay geldi?" (II, 6)*

Bundan sonra da Empedokles'in ışığa ve yaşama olan ayrılık sözleri gelir. Panthea'nın anlayışlı ağdı da (ikinci yazılıştta) ince bir yankı gibi seslenir:

*"Ey kutsal evren!
Canlı varlık! İçli evren!
Sana gönül borcu olarak,
senden yaratması için, ey ölümsüz sen! —"
Gülerek atıyor incilerini denize,
geldikleri yere, yürekli..
Olacaktı bu.
Böyle istiyor us,
olgunlaşan zaman da..
Gereksemiştik biz görmiyenler
bir kezcik olsun tansığı.."¹⁷*

Dram, burada yarım kalır, Büyük sahne, hiç yazılamaz olur.

Sorun:

"Empedokles" de, arı bir sorun söz konusudur. İnsan ile Tanrı, ekonomik varlık ile tüm yaşam arasındaki ilişki sorunudur bu. İnsandan insana olan ilişkiler, bunlardan sonra gelir. Bunun için de Hölderlin, kahramanını, insanlığa, ilk planında saptadığı gibi, aile bağları ve bir takım görevlerle iliştiirmemiştir. Empedokles, arı iç varlığa dönük insanın büyük imgesidir. Kendi cinsinden öteki varlıklara olan ilişkileri de gene ruh alanındadır: O, herkesin hocasıdır, dostudur, bütün insanlara iyilik eder; Tanrılar önünde de kendisine düşen bir görev yoktur onun için. O, Tanrılara, kendi cinslerinden daha derin bir görev ve yaşama bilinci ile bağlıdır.

İç Çatışma

Varlığının büyük düyümü, iç düyüm, Empedokles'in bu mutlu yaşam bilincinde oluşuyor. Duygularında tamamiyle insan olan bu Tanrılar dostu, ancak bu sınırlı insanlığını unuttuğu ve en büyük sevgi ile kendini, her şeyi canlandıran Tanrıya verdiğinde, özlemi gerçekleşiyor, iç varlığı doluyor. Ama, kendini böylece, biricik Tanrısal yaşama verme, insanlığın, yasaların gerektirdiği gibi, sürekli olamaz. Empe-

17 Fr. Hölderlin, Werke, Briefe, Dokumente, Winkler, S. 465.

dokles, ister istemez kendini unutacak, Tanrısal evren duygusunu yaşadıktan sonra da, yorgunluk duyacak, düşünerek kendini gözlemliyecektir. Böylece hayranlık içinde gitgide kabaran kafa gücü ile duygu yaşamı, en yüksek olanda yatıştır ve Empedokles, düşmanlarını kendi içinde bulur. Onun bütünü kapsamak isteyen ve ancak en yüksek olanda gönül rahatlığı bulabilecek büyük ruhunun düşmanları, sonsuz bir yalnızlık ile sonlu bir bilinçtir. Bunlar, büyük bilgiler peşinde koşan, derin duygular içinde yüzen, büyük işler başarmak isteyen, Tanrı'yı özleyene, onu arayana, Tanrı isteklerini yeryüzünde gerçekleştirmek için sorumluluk duyana, kendisini tanıttırır ve Empedokles'in içindeki iç çatışmayı yaratır. Bu iç çatışma, dış çatışma ile daha da kızışır.

Dış Çatışma

Hölderlin, Empedokles'in karşısına dış düşman ve kötü insan olarak bir Başrahip çıkarır: Bu Başrahip, insan olarak Empedokles'e tam karşıttır. Karşıt bir güçle de çok etkileyicidir. Onda egemen olan sınırlı bir benlik bilincidir. Bundan kurtulmayı aklından geçirmediği gibi, ölümsüzlüğü, bütünlüğü, Tanrı duygusunda aramaz. Usu (aklı) ve anlayışı (zekâsı) ile bilinçli bir kıvanç için çırpınır, benlik duygusunu güçlendirmeye çalışır. O, kendini evrene vermek için değil, tersine kişisel bir egemenlik arar. Bu yüzden de insan yaşamının dar koşullarından faydalanarak, kendini öne sürebilmek için aklını kullanır. Böyle bir insan, kendisini Rahip ve Tanrı vekili görürse, o zaman haliyle Tanrı ve dünya ruhunun bütün özgür değerlerini üzerine toplayacaktır. Empedokles, benlik bilincine vardığında, benliğinin sınırlılığını gördüğünde, yetersizliğini anlamış ve büyük üzüntü duymuştu. Rahip ise tersine, bundan gurur duyar. Bu bakımdan da o, Empedokles'in tam karşıtıdır; öyle ki, Empedokles, kendini aşan ruhiyle, kendini beğenen, üstün gören ve her şeyi kendine çekmek isteyen hırsı içinde kıvranan rahibe karşı koymak için kendisini onunla ölçmek zorunda bile kalır. Bu savaşta insanlığın iki yanı karşıkarşıyadır:

- I. "Tanrı ile dolu" Empedokles'in yanında üç kişi vardır:
 1. Gençliği ve geleceği temsil eden Pausanias.
 2. Anlayan, seven ve hiç değişmeyen "ölümsüz kadınlığı" temsil eden Panthea.
 3. Dostluğu temsil eden içtenli, duygulu genç kız Delia.

II. Kurnaz kafasiyle davranan Başrahibin yanında da “günü” temsil eden iki küme vardır:

1. Şaşkın halk ile korosu,
2. Ürkek hükümdar ile korosu.

Hölderlin, bu dramını, Schiller'in sanatta ve yaşamda, “ülcücü” ve “gerçekçi” insanlar arasındaki büyük ayrımı yaptığı sıralarda yazdığı düşünülürse, Hölderlin'in eğilimi, anlayışı, ülcücü yandadır. Ama, o, “Empedokles”inde Schiller'i aşmakta, Schiller'in dıştan yaptığı ayrımı, içte görmekte, insanın içinde çarpışan ülcücü ve gerçekçi güçleri dışa vurdurmakta ve dışta iki düşman gibi çatıştırmaktadır. Şöyleki:

1. Bitip tükenmek bilmeyen bir çaba ile sınırlı benlik çarpışmakta
2. Büyük isteklerle küçük ulaşımalar karşı karşıya durmakta,
3. Hayranlık duyuran evrenlik bilinci ile kaçınılmaz insan duygusu ve insan gereksinmesi çatışmaktadır.

Bu çatışmalar, Empedokles'in içindeki düşmanlara dıştakiler katılınca başlar, biçimlenir ve dramatik eylem kazanır. Güzelliğin, sevginin, hakikatin yasalarına bağlananlar, amansızca saldıranlar, güce susamışlar, zorbalara önünden çekilmek zorunda kalırlar. Çatışma biter. Utku, dışta, Başrahibin küfürlerinde tamamlanır. Empedokles yenilmiştir. Ama, o, bu yenilgi ile gerçek sonuca varmış değildir. Çatışma onun içinde devam eder. Burada o, dıştan, rahibin yasasına boyun eğmekle, yalnızca, doğaya aykırı, kesinlik kazanmıştır. O burada, gerçek ve tam çözümü bulur: yükselme için çabalayan iç yaşamın en yüksek başarısı, kendisini, insanların gereksemelerine, zaaflarına, yalnızlıklarına vermektedir. Büyüklük duygusuna, zamana bağlı olanda, kişisel yaşamlarında sonsuzu, ölmezi özgürlüğü, evreni yaşamakta, Tanrısal doğada ulaşır. Empedokles, sonunda, isteyerek ölmesini bilmiş, bu iç utkuda kendisini aşmış, kişi üstü, kadersiz bir varlığa yükselmiştir. Kendisini arayan halkının karşısına o, sonunda böylece çıkar.

Halk, karanlık istekleri içinde yalnız usla davranan Başrahipten çok daha güçlüdür. Bunun için de kişiler rollerini değiştirirler. Burada Empedokles, Başrahibin karşıt oyuncusu olur.

- I. *Perdede* : Ereğini bilen, şaşırılmış halk kitlesini egemenliğine alan, insanın düşmanlığı söz konusu idi.

II. Perdede : Şaşkın kitle, dolanmış olan yumaklarını çözmeğe, Empedokles'i sevmeğe ve saymağa başlamıştır.

Empedokles'e karşı yatıştırılamayan, denetlenemiyen taşkınlık savaşı, şimdi, onu sayanlara, kendisini aldatmış olan Başrahibe karşı açılır. Halkın sevgisi, Empedokles'in içindeki halka olan eski duygusunu tazeler. Dolu olan içini o, halkın önüne sermek istemişti; yankı bulamayınca, kendi kendisine boş ve anlamsız gelmişti. Şimdi de gene halka olan sevgisini ölçsüzlük içinde duyacak olursa, yüksek, kişisel yaşamını bütüne vermekle kendini Tanrı'dan uzaklaştıracak, kurtarmış olduğu ruhunu, karışık, şaşırtıcı kişisel varlığında düşürecek. Empedokles, yenilmez! O, içten özgürlüğünü kazanmış, çok da yükseğe çıkmıştır. Yeryüzü artık onu egemenlik için kazanamaz. O, kendisini, aşağıya, halk kitlesine bırakacağı yerde, çoğunun ruhlarını, büyüklüğe yöneltir. Hak, şimdi, yepyeni, daha büyük bir dünyayı sezmeğe başlar. İçlerinden gelen bir güç ile Empedokles'in anlaşılmaz, kavranılmaz istek ve sözleri önünde, küçüğün büyük önünde, zamana bağlı olanın zamanı aşan önünde eğildikleri gibi eğilir ve ona sınırlar.

Hölderlin, derin bir içlilikle, biçim verici us ve hayal gücü ile parıltılı bir kesinlikle, renklerin bütün ayrımlarını vermiş, çizgilerin en ince deyimini bulmuş, yeryüzünde olmayan gerçekleri, yeryüzü dili ve güzelliği ile dramatik ve sahneye uygun olarak işlemiştir. Böyle bir dramda, bütünü, derini ve genel insanlığı erek edinen ilginç kişiler, karakterler beklenemez. Kişileriyle o, bütün bir kuşağın, romantik tipin temsilcilerini vermiştir.